

Малиновская Л.И.

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко

СРЕДСТВА ФОРМИРОВАНИЯ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ОЩУЩЕНИЕ МУЗЫКАЛЬНОГО РИТМА

Аннотация

Проанализирована проблема организации и совершенствовании обучения по вопросам гражданской защиты в ЖГУ имени Ивана Франко.

Ключевые слова: блок-модель, охрана труда, гражданская защита, безопасность жизнедеятельности, охрана труда в отрасли.

Malinovsky L.I.

Zhytomyr State University named after Ivan Franko

ACTUAL PROBLEMS OF LEARNING AND IMPROVEMENT OF CIVIL PROTECTION IN UNIVERSITIES

Summary

The problem of organization and perfection of studies is Analysed on questions civil defence in WAIT to the name of Ivan Franco

Keywords: block-model, labour protection, civil defence, safety of vital functions, labour protection in industry.

УДК 378

ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ВІДЧУТТЯ МУЗИЧНОГО РИТМУ

Мішедченко В.В., Кулик Л.О.

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

У статті визначено сутність поняття «ритм», окреслено шляхи формування чуття ритму в молодших школярів, висвітлені види практичної роботи з учнями початкових класів на уроках музики.

Ключові слова: ритм, музичні здібності, ритмічні рухи, урок музики, молодші школярі.

Постановка проблеми. У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті підкреслюється, що головна мета української системи освіти – створити умови для розвитку та самореалізації кожної особистості, здатної навчатися впродовж життя, створювати й розвивати цінності громадянського суспільства.

Серед актуальних проблем сьогодення особливої уваги заслуговує питання зростання ролі музичного виховання молодших школярів, у процесі якого відбувається їх становлення як особистостей, формування свідомості, здатності до розуміння музичного мистецтва.

У системі художньо-естетичного виховання дітей музика відіграє велику роль. Збагачуючи їх новими почуттями, думками, знаннями хорівий спів та музичні заняття допомагають формувати любов до свого народу, моральні переконання, естетичні ідеали, художній смак, розширювати кругозір. Під час занять з музики розвиваються музичні здібності учнів, їхній слух, пам'ять, увага, уява. Головною метою музичного виховання в загальноосвітній школі є формування музичної культури школярів як невід'ємної частини їх духовної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу музики на формування духовної культури особистості розглядалися в психологічних дослідженнях Л.Виготського, А.Готсдінера, Б.Теплова та інших. Ці напрацювання є основою й

сьогоднішніх концепцій художньо-естетичного виховання підростаючого покоління.

Педагогічні умови естетичного розвитку дітей засобами музики відображені в роботах Е.Абдуліна, О.Апраксіної, Н.Ветлугіної, В.Петрушина, К.Тарасової та інших. Питанням музично-естетичного виховання підростаючого покоління засобами різних видів мистецтва присвячені дослідження Д. Б. Кабалевського, Б. М. Неменського, О. Н. Рудницької, В. О. Сухомлинського та ін.). У останнє десятиліття було видано чимало навчально-методичних посібників з музичного виховання учнів початкової школи (Е.Абдулін, О.Гумінська, О.Дем'янчук, О.Лобова, С.Науменко, Е.Печерська, О.Ростовський, Л.Хлебникова та ін.).

Теоретичні передумови вивчення чуття ритму в процесі сприйняття і осмислення музики присутні у працях Б.Асаф'єва, В.Медушевського, Є.Назайкінського, А.Сохора, Б.Теплова, Г.Ципіна та ін. Вітчизняна система музично-ритмічного виховання розроблена Н. Александровою, В. Грінер, О. Коноровою, М. Румер та ін. Н. Ветлугіна застосувала основні положення системи музично-ритмічного виховання щодо розвитку дітей шкільного віку. Усі ці роботи складають значний науковий доробок. Проте, на наш погляд, далеко не всі питання проблеми знайшли в них цілісне і повне висвітлення, зокрема розвиток чуття ритму в музичній діяльності, що тісно пов'язаний з емоційними пережи-

ваннями дитини. Якщо у дитини відсутнє емоційне переживання музики, вона не здатна виразно відтворити ігрові образи, рухатись відповідно до характеру твору.

Мета статті – розглянути засоби формування відчуття ритму у молодших школярів на уроках музики.

Виклад основного матеріалу. Музичне виховання є органічною складовою всього навчально-виховного процесу в школі. Воно відіграє велику роль у гармонійному розвитку дитини. Музика допомагає школярам глибше сприймати навколишнє життя, виховує любов до своїх рідних, друзів, батьківщини, збагачує і емоційно забарвлює їхню мову, сприяє розвитку їхніх музичних здібностей.

Музичні здібності – це індивідуально-психологічні властивості особистості, що є передумовою успішного виконання музичної діяльності.

Б.Теплов визначив такі основні музичні здібності:

1. Ладо-тональне відчуття, тобто здатність емоційно розрізняти ладові функції звуків мелодії. Цю якість можна назвати емоційним компонентом музичного слуху.

2. Здатність до слухового уявлення, тобто до вільне користування слуховими уявленнями, що відображають звуковисотний слух. Це слуховий компонент музичного слуху.

3. Музично-ритмічне відчуття, тобто відчуття емоційної виразності музичного ритму і його точне відтворення [5, с. 76].

У молодшому шкільному віці під впливом навчання і виховання здійснюється розвиток дитини: відбувається удосконалення відчуттів, сприймання, наочних уявлень. Саме в цей період інтенсивно розвивається музичний слух і відчуття ритму.

Ритм – одне із центральних, основних елементів музики, що обумовлює ту чи іншу закономірність у розподілі звуків у часі. Ритм (походить від грецького – «розміреність», «такт») – це чергування і співвідношення музичних тривалостей і акцентів. Кожний музичний твір має свій ритм, а засобом вимірювання і усвідомлення ритму є метр [1, с.268].

С. Науменко, вважає, що чуття ритму являє собою провідну музичну здібність. Ритм музичного твору часто порівнюють з пульсом живого організму. Ритм – пульс музики, при зупинці якого припиняється її життя, зникає її думка, вичерпується енергія, розпадається форма. Не охопивши закономірностей ритмічного розвитку твору, неможливо зрозуміти і втілити його ідею, осмислити форму [2, с. 27].

Відчуття музичного ритму – це комплексна здібність, куди входять сприйняття, розуміння, виконання, створення ритмічної сторони музичних образів. Сприйняття музичного ритму – активний процес, в якому бере участь слух, зір і нервово-руховий апарат.

Формування почуття ритму в учня – одне з найважливіших завдань музичної педагогіки й водночас – одне з найскладніших.

На позитивну роль рухів під музику вказували у своїх працях В.Белобородова, В. Верховинець, Н. Ветлугіна, Н. Гродзеньська, Н. Сгіна, Е. Конорова, С. Мальцева С. Руднева, М. Румер та інші.

Одним із основних завдань музичного виховання – є розвиток ритмічних здібностей дитини.

Дитина, починаючи з першого року свого життя, зустрічається з численними формами ритмічних дій і сама бере участь у них. Вона крокує, стрибає, танцює, пов'язує ігрові рухи з декламацією віршів, співом пісень. У всьому цьому дитина виявляє свої ритмічні схильності й розвиває ритмічні здібності.

Граючись, дитина несвідомо використовує основні ритмічні величини (чверті, восьмі). Учитель музики може використовувати ритмічність дітей і будувати на цій основі вже свідому музичну роботу.

Переходячи до питань методики ритмічного виховання, учитель повинен враховувати особливості психіки дітей. Мистецтво і гра мають загальні суттєві риси: радісну емоційність, образність, моторну активність.

Музичні звуки володіють різними властивостями, вони мають висоту, тембр, динаміку, тривалість. Загальна тривалість звуку лежить в основі музичного ритму. Відчуття емоційної виразності, музичного ритму і відтворення його утворюють одну з музичних здібностей дитини – музично-ритмічне почуття. Воно формується і розвивається у процесі різних видів музичної діяльності: співів, гри на музичних інструментах, ритмічних рухів та слухання музики.

Різні музичні твори викликають у дітей емоційні переживання, породжують певні настрої, під впливом яких і рухи набувають відповідного характеру. Так урочисте звучання святкового маршу радує, бадьорить. Це виявляється у підтягнутій поставі, точних рухах ніг і рук. А спокійний, плавний характер музики дає змогу зробити поставу вільнішою, рухи м'якшими. Принцип контрастності в музиці викликає і контрастний характер руху. Але найбільшою мірою музично-ритмічне почуття формується у процесі ритмічних рухів.

З першого уроку першого класу ми починали розвивати ритмічне відчуття школярів. Вимовляючи яке-небудь ім'я, відмічали кожен його склад плесканням у долоні. Діти повторювали зразок з чіткою координацією мови і плесканням у долоні тихо й голосно, повільно й швидко, ласкаво й сердито. Потім використовували загадки-відгадки: дітей викликали плесканням, не називаючи імен, звертаючи увагу на наголоси.

Такі вправи вносили різноманітність у навчальну діяльність і давали певні результати у розвитку в учнів почуття ритму. Помітивши, що діти легше й з меншою кількістю помилок простувають і проплескують ритм, ніж виконують ритмічний рисунок притупуванням, ми вже з перших уроків включали оплески і простукування, поступово вводили марширування і притупування. Робота над розвитком чуття ритму проводилася у формі ігор, побудованих спершу на найпростіших вправах.

На прикладах знайомих пісень, поспівок навчали дітей відтворювати довгі й короткі звуки та їх позначення (довгий – (та), короткі – (ті-ті)). Після того, як діти навчилися відтворювати ритмічний малюнок вивчених пісень, пояснювали поняття *ритм*. Пізніше знайомили з поняттями пульс і метр та прийомами їх відтворення:

пульс – два пальчики однієї руки торкаються іншої;

ритм – стукаємо олівцем по парті;

метр – на сильну долю плескаємо в долоні, на слабку долю – руки кладемо на парту.

У школі доцільно застосовують різноманітні музично-ритмічні рухи, що пов'язані з навчальним матеріалом уроку і можуть виконувати роль як метод, за допомогою якого діти усвідомлюють окремі поняття музичної граматики, так і засіб самовираження дитини.

У першому випадку ритмічні рухи діти виконують на прохання вчителя, залежно від поставлених на уроці завдань. Наприклад, під час ритмізації дитячої лічилки (у дводольному розмірі), четвертні тривалості можна відтворити оплесками в долоні,

восьмі – ударами кулачків. Бажано передати також метричну пульсацію, розгойдуючись у різні боки, як маятник годинника.

Без метричної пульсації не може бути ритмічного відчуття взагалі і музичного зокрема. Ці положення лежать в основі методики ритмічного виховання.

Ритм, як доводять дослідники-фізіологи невіддільно пов'язаний з відчуттям руху. Рухові реакції лежать в основі сприйняття всіх компонентів ритму: пульсації долей, акцентів, темпу, тривалостей. Тому для виховання відчуття ритму на уроці ми включали елементи різноманітного характеру (жести, удари, плескання, крокування). Першокласників навчали рухатись у відповідності з характером, темпом музичного твору, доступного дітям за змістом, складністю, об'ємом.

Використовуючи твір «Марш» Є.Юцевича, ми намагалися навчити дітей починати і закінчувати рухи разом з музикою, розпізнавати ритмічні фрази, відмічаючи закінчення зупинкою чи поворотом. Під музику «Полька» М.Глінки діти виконували танцювальні рухи: на сильну долю – плескали в долоні, на слабку – присідали.

На уроках музики в молодших класах ми використовували й інші види роботи. Після ознайомлення з тривалостями нот використовували прийом ритмізації слів, приказок, прислів'їв, лічилок. Це ефективна форма роботи, тому, що живе ритмізоване мовлення допомагає засвоїти ритмічну сторону. Використовуючи метод ритмізації тексту, брали за основу художньо виразні вірші, лічилки, загадки.

Для розвитку відчуття ритму дуже цікаві мовні імпровізації: скласти текст у заданому розмірі, ритмі чи прислухатися до ритму знайомого вірша, прочитати відомі віршовані рядки з різноманітними варіантами.

Дитяча гра – помічник учителя музики, особливо в молодших класах, адже діти цього віку з готовністю і великим бажанням ставляться до тих завдань, які мають ігрові елементи. Саме у грі повнозвучно говорять про себе невичерпна емоційність, творча активність дитини. Найбільш зрозумілими для дітей молодших класів є ритмічні ігри.

Ритмічну пам'ять і слух допоможе розвинути гра «Хованки». Трое учнів виходять до дошки і стають обличчям до класу. Четвертий учень пише на дошці ритмічний малюнок короткої пісні чи поспівки. Увесь клас повинен запам'ятати й відплескати у долоні цей ритмічний малюнок. Перший з тих учнів, які вийшли до дошки, плеще в долоні ритмічний малюнок, другий називає його ритмічними складами *-та, -ті-ті*, третій записує малюнок на дошці. Учні класу перевіряють.

Серед ігор-змагань цікавою є гра „Естафета”, яка сприяє розвитку ритмічного слуху дітей. Під час її проведення учні поділяються на дві групи і стають у дві шеренги. Останній учень кожної шеренги простукує нескладний ритмічний малюнок по плечу товариша, який стоїть перед ним. Той передає естафету далі. Останній учень повинен записати ритмічний малюнок на дошці. Перемагає та команда, яка закінчила гру першою.

Можна запропонувати таку гру. Учитель розповідає: «Одного разу маленьке пташеня, спурхнувши з гнізда, полетіло високо вгору і сіло на верхівку дерева (вчитель грає арпеджіо вгору). Пташка-мама побачила і злякалася, що її дитина може впасти і звеліла негайно спускатися. Музика зараз підкаже вам, послухалося пташеня чи ні» (вчитель грає арпеджіо вгору чи вниз). Рухами рук діти передають напрямки мелодії.

Для відчуття дітьми швидкості руху в музиці можна використати гру «Швидко-повільно». Учтель повідомляє: «Діти, в кожному класі є спокійні і дуже рухливі хлопчики та дівчатка. Чим вони відрізняються?». Учні відповідають: «Спокійні діти рухаються повільно, не кричать, не пустують. Рухливі діти швидко бігають, стрибають, голосно розмовляють». Учитель пропонує учням, слухаючи музику, передати рухами пальців рук (як підкаже їм музика) рухливих і спокійних дітей (звучить мелодія поспівки «Різні діти»).

Для розвитку ритмічного слуху можна пропонувати гру «Луна». Учитель співає декілька звуків або простукує нескладний ритмічний малюнок. Діти повинні повторити запропоноване (відлуння). Хто помилився, вибуває з гри. З великим задоволенням діти грали в «Жмурки», «Світлофор», «Телевізор», «Ехо».

Використання на уроках образно-ігрових рухів допомагає розкриттю й сприйняттю засобів музичної виразності, музичної характеристики того чи іншого образу. Наприклад, під музику п'єс «Сміливий вершник» Р. Шумана, «Кавалерійська» Д. Кабалевського діти своїми ігровими рухами наслідували вершника, демонстрували відчайдушний галоп кавалеристів. Виконуючи українську народну пісню «Веселі гуси», діти передають у рухах характерні риси гусей, бабусі. Ця елементарна творчість дає дітям велику радість, розвиває в них фантазію, образне мислення.

Гра на музичних інструментах-іграшках є одним з найдоступніших видів дитячої музичної діяльності, в процесі якої розвивається чуття ритму, тембровий та гармонічний слух, збагачується уява, пам'ять, формується мислення, увага.

Найулюбленишим видом роботи з ритмічного виховання є гра на музичних інструментах (ксилофони, металофони, ложки, трикутник, маракаси). Діти з великим задоволенням виконують будь-які види ритмічної діяльності: виконання ритмічних канонів, що є підготовкою до двоголосного співу; підбір ритмічних акомпанементів знайомих чи раніше вивчених пісень у вигляді метричних долей, ритмічного малюнка, ритмічного остинату; виконання творів у ритмі вальсу, маршу, польки та ін.

Не залишається без уваги на уроках і музичування на ударних інструментах. Діти придумують ритмічний акомпанемент на дитячих барабаниках, бубнах, з допомогою паличок, олівців, брязкалець до таких пісень, як «Савка та Гришка» білоруська народна пісня, «Зацвіла в долині» А.Філіпенка.

Іншим прийомом, який сприяє розвитку чуття ритму, є рух під музику. Діти переживають музику, передають її характер рухами свого тіла. Визначивши помилки дітей, вчитель показує рухи в повільному темпі й без музики відпрацьовує їх з учнями. Після цього учні повинні виконати цей рух самостійно під музику у відповідному темпі.

В умовах шкільного уроку можна організувати невеликий танок у тій частині класу, де немає парт. Учні, які не беруть участі в танку, можуть співати, акомпанувати на дитячих музичних інструментах, створювати ритмічний супровід.

Ефективні також рухи творчого характеру, зокрема руками, елементи танцю, пантоміми. Іноді виконання подібних завдань пов'язане з перетіленням у певний образ, що сприяє розвитку творчої уяви. Школярі можуть легко імпровізувати під музику, використовуючи плескання в долоні, виразні дії з простими музичними інструментами [4, с.53].

Музично-ритмічні рухи спрямовані на пластичне вираження музики. А саме: загальні особливості – характеру, настрою, образу музичного

твору; специфічних властивостей – засобів музичної виразності (елементів музичної мови), жанрових особливостей (пісенність, танцювальність, маршовість), оркестровки (імітація гри на музичних інструментах). Головне завдання вчителя – навчити реагувати на всі ці особливості, навчити пластично-ритмічному відтворенню музики.

Хвилеподібними рухами рук учні можуть зображати картину моря («Гра хвиль» з триптиха «Море» К.Дебюссі), хлібну ниву, що колишеться (уривки з кантати «Радуйся, ниво не политай» М.Лисенка). Похитуванням рук із саморобними квітами учні виконують «Вальс квітів» з балету «Лускунчик» П.Чайковського. Поступово розкриваючи долоні рук, зображають бутон квітки, що розкривається, під музику Е.Гріга «Ранок» із сюїти «Пер Гюнт».

Інсценізація пісень є одним із часто вживаних форм музично-ритмічних рухів. «Розіграти» пісню завжди допоможе її яскрава образна основа. Таким чином виконання пісні супроводжується виразними рухами окремих персонажів (українська народна пісня «Ой єсть в лісі калина», М.Лисенко «Пісня Лисички»).

З ігровими рухами тісно пов'язаний музичний фольклор, наприклад: українські народні пісні-ігри «Подольночка», «А ми просо сіяли» та ін.

Вихованню музично-ритмічного почуття сприяє також прийом «вільного диригування», який, по-перше, відповідає моторній природі музичного сприймання, по-друге – забезпечує цілісне охо-

плення твору. Цей прийом дозволяє на емоційній основі розвивати музичні здібності, творчу уяву, оскільки диригування навіть простою мелодією вимагає уявлення музичного образу, його звучання і розвитку [3, с. 40].

Висновок. Основою кожного уроку є сама музика, тому слід добирати такі рухи, які були б безпосередньо пов'язані з музичним матеріалом, із засобами музичної виразності, із завданням музичного виховання та навчання.

У роботі зі школярами молодших класів слід використовувати в основному ті рухи, які знайомі дітям із життя і не потребують окремого часу для їхнього виявлення та засвоєння: прості рухи рук, біг, ходьба, елементарні танцювальні кроки.

Рухи під музику слід включати в усі види діяльності на уроці: під час знайомства з музичною грамотою, для кращого запам'ятовування музичного матеріалу, під час слухання музики, для вироблення чистоти інтонації під час гри на дитячих ударних інструментах.

Розвиток музично-ритмічного почуття – процес тривалий і різнобічний. Рух є основним засобом розвитку відчуття ритму, природної музикальності, уяви, прагнення до самовираження, емоційного відгуку на музику, здатності осмислено, усвідомлено сприймати і виконувати музичні твори, основним способом розвитку діяльності й мислення. Тому рух – це найважливіший компонент у музичному вихованні.

Список літератури:

1. Должанский А. Краткий музыкальный словарь /А.Должанский. – Л.: Музыка, 2000. – 448 с.
2. Науменко С.І. Музично-естетичне виховання дошкільнят /С.І.Науменко. – К.: Марістр-S, 1996. – 95 с.
3. Печерська Е. П. Удосконалювати музично-творчий розвиток дітей // Початкова школа. – 2006. – №6. – С. 40.
4. Печерська Е.П. Уроки музики в початкових класах /Е.П.Печерська. –К.:Либідь, 2001. – С. 52-54.
5. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей // Теплов Б.М. Избранные труды: В 2 т. – Т. 1. – М.: Педагогика, 1985. – С. 42-222.

Мишедченко В.В., Кулик Л.А.

Глуховский национальный педагогический университет имени Александра Довженко

СРЕДСТВА ФОРМИРОВАНИЯ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ОЩУЩЕНИЕ МУЗЫКАЛЬНОГО РИТМА

Аннотация

В статье определена сущность понятия «ритм», очерчены пути формирования чувства ритма у младших школьников, определены виды практической работы с учениками начальных классов на уроках музыки.

Ключевые слова: ритм, музыкальные способности, ритмические движения, урок музыки, младшие школьники.

Mishedchenko V.V., Kulyk L.A.

Glukhiv Alexander Dovzhenko National Pedagogical University

MEANS OF FORMING THE YOUNGER PUPILS FEELING RHYTHM

Summary

The article defined essence of such term as «rhythm», outlined ways of forming primary school children's sense of rhythm, determined types of practical work with primary school pupils on lessons of music.

Keywords: rhythm, musical abilities, rhythmic movements, lesson of music, primary school pupils.